

فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال سوم، شماره 2، تابستان 1393، پیاپی 8
صفحات 143-125

محدودیت‌ها و ظرفیت‌های توسعه پایدار در روستاهای مرزی شرق ایران مورد: دهستان بندان در شهرستان نهبندان

حجت‌اله صادقی*، دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، ایران.
محمود فال‌سلیمان، استادیار جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه بیرجند، ایران.
صدیقه هاشمی، دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه اصفهان، ایران.
معصومه فدایی، کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه بیرجند، ایران.

دریافت مقاله: 1392/11/19 پذیرش نهایی: 1393/4/11

چکیده

در کشور ما روستاهای مرزی با مشکلاتی از قبیل ضعف خدمات‌رسانی در زمینه‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی از یک سو و تبلیغات امواج بیگانه به منظور بزرگ‌نمایی مشکلات اقوام ساکن در نواحی مرزی از طرف دیگر و عدم توجه به قابلیت‌ها و توان‌های این مناطق، مواجهه هستند، که این مشکلات لزوم توجه به روستاهای مناطق مرزی را آشکار می‌سازد. در این تحقیق، محدودیت‌ها و ظرفیت‌های توسعه روستاهای مرزی دهستان بندان شهرستان نهبندان مورد بررسی قرار گرفته است. روش تحقیق به صورت پیمایشی و روش گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای و میدانی بوده است. تعداد نمونه 258 خانوار بهره‌بردار کشاورزی از 17 روستای این دهستان بود که از میان 7577 نفر با استفاده از فرمول کوکران انتخاب شد. پایایی پرسشنامه با استفاده از محاسبه آلفای کرونباخ (آلفای کل 0/71) تأمین شد. تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون t تک نمونه‌ای، فریدمن، همبستگی و آزمون تحلیل واریانس یک طرفه صورت گرفت. نتایج این تحقیق نشان داد که وضعیت اقتصادی و اجتماعی روستاهای مرزی در سطح نامطلوبی قرار دارد که شرایط زیست محیطی، مدیریتی - امنیتی و عدم توجه به ظرفیت‌های منطقه در این زمینه موثر است. در سنجش میزان تأثیرگذاری و تفاوت عوامل، شاخص امنیت و مدیریت کمترین میانگین و شاخص زیربنایی بیشترین میانگین را برخوردار می‌باشد. همچنین بین شاخص‌ها رابطه وجود دارد که با بهبود ظرفیت هر یک از این شاخص‌ها، سایر ظرفیت‌ها هم بهبود پیدا می‌کند.

واژگان کلیدی: محدودیت‌ها، ظرفیت‌ها، روستاهای مرزی، توسعه روستایی، نهبندان.

Email:

* تماس: 09166904491
sadeghi8422@yahoo.com

1) مقدمه

مرز از جمله مفاهیمی است که در عرصه‌های گوناگون سیاسی، اقتصادی، تجاری، فرهنگی و جغرافیایی کاربردهای متفاوت پیدا می‌کند. مرز به دو مفهوم عینی مانند مرزهای رسمی کشورها و یا ذهنی به کار می‌رود مانند مرزهای عقیدتی (Hansen, 1978). تقسیم‌بندی‌های زیادی از مرزها شده است مثلاً بوگز¹ مرزها را به 4 کلاس تقسیم کرده است که شامل: فیزیکی، انسانی، جغرافیایی-هندسی و مرزهای پیچیده. مرز فیزیکی بر اساس ویژگی‌های فیزیکی، مانند رودخانه‌ها و کوه‌ها تعیین می‌شود. مرزهای انسانی با توجه به اختلافات مذهبی و قومی و قبیله‌ای تعریف شده است. مناطق مرزی به عنوان مناطق حاشیه‌ای و توسعه نیافته شناخته می‌شوند. این حاشیه‌ای بودن گرچه می‌تواند معلول شرایط جغرافیایی مناطق مرزی باشد، اما خود پدیده مرزی بودن، بسیاری از امکانات و قابلیت‌های آن منطقه را مضمحل می‌سازد. با برقراری مرز بین دو کشور، فضاهایی که به یکدیگر متصل‌اند و تداوم فضایی را تأمین می‌کنند، از یکدیگر می‌گسلند و حاشیه‌ای می‌شوند. این حاشیه‌ای بودن، علت عقب ماندگی این نواحی است (Jones & Wild, 1994: 259-273).

در ایران با توجه به تعداد و افراد ساکن در مرزها و نوع تعامل آن‌ها با مردمان آن سوی مرز تأثیرات اقتصادی، فرهنگی و امنیتی ویژه‌ای را رقم خواهد زد. ساماندهی این تعاملات از طرفی و عدم ثبات جمعیتی مناطق مرزنشین و نبود تعادل‌های منطقه‌ای و فضایی، بین روستاهای مرزی و مرکز از طرف دیگر، تأثیرات عمده‌ای در روند توسعه فضایی در مناطق مرزی برجای گذاشته است؛ به گونه‌ای که مکان-های جمعیتی حاشیه مرز را در انزوای اجتماعی-اقتصادی و ملی قرار داده است (Hasanzade and Mahmoodi, 2007). مرزهای شرقی ایران، از شمالی‌ترین نقطه در دهانه ذوالفقار تا محل تلاقی سه کشور ایران، افغانستان و پاکستان در محل ملک شیاه کوه و از آنجا تا خلیج گواتر واقع در دریای عمان، به نحو آشکار و پنهان، با سلطه طلبی و قدرت نظامی بریتانیا شکل گرفته است (گل وردی، 1390: 25). طرح توسعه محور شرق برای اولین بار در سال 1365 در زاهدان مطرح و در سال 1367 در یک طرح مطالعاتی از سوی سازمان مدیریت و برنامه ریزی ارائه گردید. زیرا مراد از توسعه عبارت از روندی چند بعدی است که طی آن جوامع، استانداردهای زندگی خود را ارتقاء می‌بخشند، نابرابری‌ها را کاهش می‌دهند و فقر را از اعضای خود می‌زدایند (Georg, 1998:4) و از طرفی سنگ بنای توسعه در چگونگی تشکیل سرمایه تعیین می‌شود (Arndt, 1987:4).

سکونتگاه‌های روستایی حاشیه مرز از جمله مناطق مهم و استراتژیک برای کاهش مشکلات مرزها به شمار می‌آید که اگر به شیوه علمی و منطقی ساماندهی شوند، می‌توانند تا حد بسیار زیادی در کنترل مناطق مرزی مؤثر بوده و مشکلات این مناطق را به حداقل برسانند. شناخت پتانسیل‌ها و نقاط ضعف

¹Bogez

نواحی همجوار با مرز می‌تواند بهترین رویکرد در راستای توسعه فضایی مناطق روستایی مرزی به شمار آید. توسعه‌ای که ناشی از وجود مرز و قابلیت‌های است. چنانچه این توسعه متناسب با شرایط جغرافیایی، فرهنگی و اقتصادی باشد، شکوفایی اقتصادی را به دنبال دارد و نمود کالبدی این شکوفایی بر رخساره نواحی مرزی جلوه‌گر خواهد بود و از حالت بی‌برنامه‌گی و انفکاک فعالیت‌های روستائیان از برنامه‌های دولتی ممانعت خواهد کرد و توسعه گام به گام و در راستای رویکرد توسعه از پایین به بالا، قوانین جاری کشور و اسناد توسعه‌ای ظهور خواهد کرد (کامران و همکاران، 1390: 110). در پژوهش حاضر به مطالعه و بررسی ظرفیت‌ها و محدودیت‌های توسعه روستاهای مرزی دهستان بندان شهرستان نهبندان پرداخته شده است.

(2) مبانی نظری

توسعه روستایی را می‌توان یک فعالیت چند بخشی و مرکب دانست که برنامه‌های توسعه کشاورزی و بهبود تسهیلات اجتماعی برای تمام روستائیان را در برمی‌گیرد. جریانی است که روستائیان را هدایت می‌کند تا توان خود را جهت توسعه روستایی کنترل بر محیط خویش، بالا ببرند. این جریان با توزیع بیشتر منافع بین مردم که خود نتیجه کنترل بر محیط است، هموار می‌شود (حسینی‌ابری، 1380: 43). توسعه روستایی به منظور بهبود معیشت با اجرای توسعه جامع در مناطق روستایی که در آن اکثریت مردم فقیر زندگی می‌کنند، روی کار آمد. این نوع از توسعه می‌تواند به کاهش فقر در مناطق شهری با کاهش بیش از حد مهاجرت جمعیت از مناطق روستایی (Kanamaru, 2005:173)، تأثیر متقابل بر متغیرهایی چون، سیاست‌ها و راهبردهای دولت، سازمان‌های دولتی، محلی و روستایی (قنبری و برقی، 1389: 86)، کاهش نابرابری‌ها و کاهش بیکاری کمک نماید. در واقع نقش و جایگاه روستا در فرایندهای توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در کلیه مقیاس‌ها و پیامدهای توسعه نیافتگی مناطق روستایی، چون فقر گسترده، نابرابری فزاینده، رشد سریع جمعیت، بیکاری، مهاجرت و حاشیه نشینی اهمیت توجه به توسعه روستایی و حتی تقدم آن بر توسعه شهری را جلوه‌گر ساخته است (ازکیا و غفاری، 1383: 16). از زمان مطرح شدن توسعه روستایی تاکنون تعاریف متفاوتی ارائه شده است مثلاً بانک جهانی (1975)، توسعه روستایی به عنوان "یک استراتژی با هدف بهبود اقتصادی و شرایط زندگی اجتماعی تعریف کرده است، که تمرکز بر گروه خاصی از مردم فقیر در یک منطقه روستایی دارد. این کمکی به فقیرترین گروه مردم است که در مناطق روستایی زندگی می‌کنند تا از توسعه بهره‌مند شوند" و در سال 1970، ILO (سازمان بین‌المللی کار)² توسعه روستایی را دستیابی به غذا، مسکن، لباس،

² International Labour Organization

آب سالم، بهداشت و امکانات بهداشتی، دسترسی به خدمات عمومی مانند آموزش و پرورش، تحصیل شغل برای ایجاد درآمد کافی، محیط سالم زیست محیطی و انسانی و مشارکت مردم در فرآیند تصمیم گیری است که زندگی آزادی فرد را در جهت مثبت تحت تأثیر قرار دهد (Kanamaru, 2005:174-178).

روش‌ها و دیدگاه‌های مختلفی برای توسعه روستایی به وجود آمد مثلاً روش پایین به بالا توسعه مناطق پیرامون بر مبنای توسعه شهرهای کوچک و دیگر مراکز در سطوح پایین سلسله مراتب سکونتگاهی مورد تأکید قرار می‌گیرد. بنابراین مراکز سطوح پایین سلسله مراتب یعنی شهرهای کوچک، روستا شهرها و مراکز روستایی به نحو چشمگیری توسعه می‌یابند. این روش در الگوهای توسعه جایگزین، روش نیازهای اساسی و جایگزین روش بالا به پایین می‌شود (George, O.2003:3). همچنین نظریه رخنه به پایین بر این باور استوار بود که اگر اقتصاد کلان گسترش یابد، می‌تواند سطح زندگی مردم فقیر را بهبود دهد. اما نه تنها این شرایط پیش نیامد بلکه تضادها و فقر روستایی را هم افزایش داد. تا کنون، توسعه روستایی از طریق کمک‌های خارجی موجب وابستگی کشورها شد. بنابراین برای اینکه به یک توسعه روستایی پایدار رسید، نیازمند توسعه درون‌زا است که تأکید بر توسعه همه جانبه محلی برای دفاع از حقوق بشر، توسعه انسانی و پیشرفت کیفی استانداردهای زندگی بر اساس حفظ محیط زیست و توسعه پایدار اجتماعی، اتخاذ یک رویکرد توسعه که به ترویج صنعت از طریق استفاده جامع از منابع محلی، تکنیک، صنایع، منابع انسانی و فرهنگ بوم و همچنین افزایش خودمختاری محلی، دارد (Kanamaru, 2005:179). با بروز دیدگاه‌ها و نظریات مختلف، کشورهای مختلف هم از روش‌های مختلف استفاده کردند مثلاً در گذشته، کمک‌های ژاپنی جهت توسعه روستایی متمرکز به توسعه کشاورزی و بهبود بهره‌وری کشاورزی بود. با این حال، رویکرد کشاورزی به تنهایی کافی نبود. در نتیجه، رویکردهای چند بخشی به رسمیت شناخته شده است. این شامل ایجاد درآمد غیر کشاورزی، ظرفیت سازی برای کشاورزان، سلامت و بهداشت، زیرساخت، آموزش و پرورش، محیط زیست می‌شد که یک روش مهم کمک به ژاپن بوده است (Kanamaru, 2005:176).

امروزه کشورهای در حال توسعه به منظور تقویت زیربنای اقتصادی خود، رهایی از وابستگی، ایجاد تعادل منطقه‌ای و در نهایت، نیل به توسعه اقتصادی پایدار، نیازمند شناسایی امکانات و منابع کشورشان هستند (بختیاری، 1380: 3). از این رو بررسی و شناخت وضعیت مناطق و نواحی، قابلیت‌ها، محدودیت‌ها و تنگناها در برنامه‌ریزی ناحیه‌ای و انتظام فضایی از اهمیت بسزایی برخوردار است. از آنجا که فاصله از مرکز کشور؛ دارای ابعاد فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، جغرافیایی و همچنین طولی است، هر چه فاصله‌ی مردم از دولت مرکزی بیشتر باشد، احتمال کمتری وجود دارد که آنان از دستورات دولت پیروی کنند و نتیجه‌ی آن شکل‌گیری قلمرو عمومی یا حاشیه‌ای است (میرحیدر، 1379: 197-207). قابلیت‌ها و

ظرفیت‌های مناطق روستایی مرزی در ابعاد مختلف گنجانده می‌شود که در صورت بهره‌گیری مناسب، نتایج مفید و برعکس می‌تواند نتایج منفی را نه تنها در توسعه منطقه ای داشته باشد، بلکه اثرات آن به سطح ملی نیز کشیده می‌شود.

برای توسعه روستاهای مرزی شش ظرفیت مهم برشمرده شده است:

ظرفیت‌های اقتصادی: برای کسب درآمد، بهبود مصرف و بهبود دارایی بهبود کشاورزی، بهبود درآمد غیر کشاورزی، بهبود صنایع (Kanamaru, 2005:177)، ایجاد دادو ستد و بازرگانی و ایجاد اشتغال مستقیم و غیر مستقیم از طریق بازارچه های مرزی. در واقع اقتصاد مناطق مرزی خود می‌تواند نقش اساسی در ترقی، پیشرفت و توسعه اقتصادی نواحی مرزی، بهبود استانداردهای زندگی مردم، کاهش فقر، توزیع مناسب درآمد و همگرایی اقتصادی نواحی مرزی داشته باشد (افتخاری و همکاران، 1387: 83).
ظرفیت‌های فردی: دسترسی به مراقبت‌های بهداشتی، آموزش و پرورش، تغذیه مناسب، آب سالم، بهبود سلامت عمومی و توسعه استانداردهای آموزشی (Kanamaru, 2005:177) و جمعیتی. زیرا 10 تا 15 درصد جمعیت نواحی مرزی کشور ایران و 304226 نفر در نواحی مرزی شهرستان نهبندان زندگی می‌کنند (گل وردی، 1390: 19). **ظرفیت‌های سیاسی:** حقوق بشر، شرکت در فرآیند سیاسی و سیاست-گذاری و توانایی و نفوذ در تصمیم‌گیری. **ظرفیت‌های اجتماعی و فرهنگی:** شرکت دادن افراد به عنوان یک عضو از جامعه با حفظ ارزش‌ها و موقعیت و شأن اجتماعی‌شان. باید خاطر نشان ساخت که قسمت اعظم ساکنین نواحی مرزی کشور را گروه‌های مذهبی و یا قومی که به گروه‌های اقلیت موسومند، تشکیل می‌دهد (گل وردی، 1390: 19). **ظرفیت‌های امنیتی:** جلوگیری از آسیب‌پذیری از عدم امنیت غذایی، بیماری، جرم و جنایت و جنگ. از نظر امنیتی می‌توان گفت که با وجود این که استان خراسان جنوبی به رغم همجواری با کشور افغانستان، جزء امن‌ترین استان‌ها است (خسروی زارگز و همکاران، 1392: 35). ولی با این وجود، شهرستان بیرجند و نهبندان بسیار بیشتر از سایر شهرستان‌های این استان در معرض جرایم مواد مخدر و خرید و فروش آن هستند (کلانتری و همکاران، 1391: 96). **ظرفیت‌های حفاظتی و محیط زیست:** حفاظت از منابع محیط زیست و بلایای طبیعی (Kanamaru, 2005:177).

برای اینکه این ظرفیت‌های بالقوه موجود در روستاها را به صورت بافعل در بیاوریم باید موضوعاتی را مد نظر قرار دهیم از جمله؛ مشارکت روستائیان در امور مختلف روستایی چون باعث ظرفیت‌سازی شده (Mohamad et all, 2013:184) و ظرفیت‌سازی به عنوان یک مکانیسم اساسی به سمت کاهش فقر و توسعه روستایی و در نهایت به مالکیت و مدیریت قوی محلی و توانمندسازی منتهی می‌شود (Kakumba, 2010:172). همچنین اطلاع‌رسانی و ترکیب روش‌های قدیمی و سنتی با تکنولوژی مدرن از طریق فناوری اطلاعات و ارتباطات (Funk, 1999:108). زیرا که فناوری اطلاعات و ارتباطات خود دانش پایه اصلی توسعه انسانی و اقتصادی است زیرا که اطلاعات مفیدی از جمله در زمینه اطلاعات

عمومی، بازاریابی، قیمت محصولات و ایجاد ارتباط توسعه‌ای (دو سویه) فراهم می‌کند (Chapman and Slaymaker, 2002: 35-36). ضمن اینکه برای توسعه روستایی حفظ میراث تاریخی و فرهنگ‌های روستایی غنی مورد نیاز است (Boskovic, 2013: 103).

در گذشته کشاورزی نقش عمده‌ای در تمامی ابعاد زندگی روستائیان بازی می‌کرد اما با گذشت زمان نقش بخش کشاورزی به شدت به عنوان کمک به صادرات و تولید ناخالص داخلی به طور نسبی کاهش یافته است. در مقابل بررسی‌های اخیر نشان می‌دهد که منابع غیرکشاورزی در حال حاضر برای 40-45٪ از درآمد خانواده روستایی در کشورهای جنوب صحرای آفریقا و 30-40 درصد در آسیای جنوبی را به خود اختصاص داده است (Annule et All, 2011: 33). این امر لزوم توجه به فعالیت‌های اقتصادی و تغییر و تحول‌ها و شناسایی نقاط ضعف و قوت آن‌ها را به خصوص برای مناطق محروم، دور افتاده و مرزی، خاطر نشان می‌سازد. اقتصاد مناطق مرزی می‌تواند نقشی اساسی در ترقی و پیشرفت توسعه اقتصادی این نواحی، بهبود استاندارد های زندگی مردم، کاهش فقر، توزیع مناسب درآمد، ایجاد روابط دوستی و آشنایی بیشتر، تسریع همکاری‌های بیشتر بین نواحی مرزی داشته باشند. مرزنشینان می‌توانند از طریق مردم ساکن در نواحی مرزی کشورهای همسایه در کنار هم و با هم از فرصت‌ها و منابع مشترک استفاده نمایند و این امر می‌تواند منجر به دوستی و تفاهم طرفین، امنیت و رونق اقتصادی و توسعه یک نوع مزیت نسبی در مناطق مرزی گردد (Chandoev wit, 2004: 145). اما مناطق مرزی به دلایل دوری، سیاست‌های توسعه‌ای و برنامه‌های غیر آمایشی پیامدهای نا مطلوبی برای این مناطق به همراه داشته است و باعث شده کمتر در جریان مثبت برنامه‌های توسعه داخلی قرار گیرند (عندلیب، 1380: 202) که خود مبادلات ناخواسته، جابجایی جمعیت، گسترش قاچاق و تحرکات غیر رسمی را به دنبال دارد (شایان، 1383: 72). بنابراین ایجاد یک محیط مساعد در روستاهای مناطق مرزی با تمرکز بر ترویج و توسعه زیرساخت‌ها و خدمات، سرمایه‌گذاری بخش خصوصی، توسعه گردشگری و توسعه مهارت‌های روستائیان، تحقیق امنیت محیطی و انسانی، پیشنهاد می‌گردد.

ایران به واسطه وسعت و بالطبع، طولانی بودن مرزها، به ویژه پیچیدگی محیطی آن‌ها در برخی نواحی کوهستانی از یک سو و تعدد کشورهای همسایه با گرایش‌های سیاسی مختلف، کنترل مرزها را با مشکلاتی همراه کرده است. علاوه بر این برخی از کشورهای همسایه، به علت پیچیدگی وضعیت محیطی - اکولوژیک مرزها در کنار سایر مسائل، تمایل چندانی به کنترل جدی و حفاظت مستمر از مرزهای خود را نداشته‌اند که این خود "نقاط فعال بحران" را به وجود آورده است (گل وردی، 1390: 19). در صورتی که همین مناطق می‌تواند به عنوان محیط‌های اکولوژیک دارای جاذبه‌های بالقوه گردشگری عمل نمایند. همچنین بروز خشکسالی‌ها و موانع طبیعی روستاهای مناطق مرزی را با مشکلات متعددی روبرو ساخته است که این مشکلات خود، مشکلات دیگری از جمله اقتصادی -

اجتماعی را به دنبال داشته است. وقوع نابهنگام بلایای طبیعی تا مدتی تعادل شرایط عادی را برهم زده و در نقاط مرزی می‌تواند زمینه ساز وقوع برخی مسائل از جمله عدم امنیت برای ساکنین، ورود و خروج به داخل و یا خارج از مرز بدون هماهنگی گردد، که ممکن است میزان وقوع جرم و جنایت نسبت به قبل افزون گردد.

امنیت و توسعه مفاهیمی به هم پیوسته و لازم و ملزوم یکدیگر بوده به طوری که دستیابی به توسعه بدون برخورداری از امنیت نا ممکن بوده و توسعه نیز در برقراری امنیت نقش بسزایی دارد و این پیوستگی در سطوح مختلف محلی، ملی، منطقه‌ای و جهانی مصداق پیدا می‌کند. خطوط مرزهای سیاسی به علت جداسازی واحدهای مستقل و گاهی نیمه مستقل سیاسی در طول تاریخ به خاطر اعطای هویت ملی به دولت‌های ملی و محلی از اهمیت خاص سیاسی، نظامی، اقتصادی و فرهنگی برخوردار بوده- اند (Gadal and Jeansoulin, 2003:14). موضوعات مطرح در مطالعات مرزی، تنها به خط مرزی اختصاص ندارد، بلکه پسرانه‌های خطوط مرزی هر کشوری، به مثابه عامل تأمین کننده امنیت خطوط مرزی، درجه اعتبار بالایی دارد. ویژگی‌های جمعیتی مناطق مرزی از قبیل مذهب، قومیت، زبان و بافت اجتماعی، ویژگی‌های جغرافیایی مناطق مرزی از قبیل طول و نوع مرز، مجاورت با کانونهای بحران، مناطق مرزی مورد اختلاف، وجود تأسیسات مهم در منطقه مرزی، جایگاه منطقه مرزی از حیث توسعه یافتگی در ابعاد مختلف و در نهایت ویژگی‌های محیط بیرونی منطقه مرزی، از موارد قابل طرح و بررسی در محدوده این مناطق برشمرده می‌شوند (رضایی، 1384: 67). امنیت ملی نیز امروزه مفهومی چند بعدی و ترکیبی داشته که با حوزه‌های مختلف نظامی، طبیعی، اقتصادی فرهنگی، سیاسی، زیست محیطی و حقوقی ارتباط پیدا می‌کند و خدشه در هر حوزه سایر حوزه‌ها را تهدید می‌کند. تهدید هر چیزی است که ثبات و امنیت ملی را دچار مخاطره نماید و عامل تعیین کننده‌ای در رفتار کشورهای مختلف در مسائل امنیتی است. تحلیل امنیت یا ناامنی در سطح سیستم بر اساس تهدید، اما در چارچوب منطق توازن قوا دنبال می‌گردد (Walt, 1994:20). در واقع روستاهای مناطق مرزی، از نقاط حساس و استراتژیک کشور به شمار می‌روند. طبیعت منزوی و غیرحاصلخیز این روستاها، پیوسته به دلیل فقدان رفاه و نبود انگیزه‌های لازم برای زندگی، زمینه ساز مشکلات سیاسی، اقتصادی و امنیتی برای دولت‌های وقت بوده است. مشکلات اقتصادی-اجتماعی این مناطق، زمینه را برای معضلات و نابه سامانی‌هایی چون مهاجرت، قاچاق کالا، شورش و ناامنی در این مناطق فراهم آورده است (سازمان مدیریت، 1389: 49).

روستاهای مناطق مرزی به دلیل دور بودن از فرایند توسعه، از نظر زیر ساخت‌ها و امکانات رفاهی معمولاً با مشکلات زیادی روبرو هستند از این رو ایجاد زیرساخت‌های اساسی جهت تولید و افزایش اشتغال، راه‌های ارتباطی مناسب و کارآمد، انرژی مناسب و دائم، آموزش روشهای نوین ضروری به نظر می‌رسد و جهت ایجاد کشش و انگیزه برای جمعیت‌های مرزنشین دوسوی مرز، الزام دولت به ایجاد

زیرساخت‌های مناسب از قبیل راه، ارتباطات و امکانات رفاهی -بهداشتی باید صورت گیرد (کهنه‌پوشی و عنابستانی، 1390: 9-19). بنابراین ایجاد مناطق ویژه‌ی تجاری و صنعتی و زیرساخت‌های فرهنگی و هنری، توسعه شبکه‌های محلی رسانه‌ای و افزایش سطح آموزش‌های درسی با تکیه بر فرهنگ و زبان و آداب و رسوم محلی آن مناطق باید در شمار برنامه ریزی‌ها قرار گیرد (اجلی و باقری، 1391: 1).

مروری بر ادبیات نظری و کاربردی در زمینه مناطق نشان می‌دهد که نخستین تحول در زمینه توسعه مناطق مرزی، ریشه در تفکرات نظریه‌های مکان مرکزی به خصوص والتر کریستالر دارد. او سعی داشت علت اصلی عدم تعادل‌های منطقه‌ای را میان مناطق مرکزی و مناطق مرزی تجزیه و تحلیل کند (Maatof, 2002, 476). بعدها هانسن (1972) با پایه قرار دادن مطالعات کریستالر، بیان نمود که مناطق مرزی به دلیل این که فضای مکمل یکدیگر را از هم جدا می‌سازند آسیب‌پذیرند. در ایران توسعه و سرمایه‌گذاری در مناطق مرزی به سال‌های بعد از جنگ تحمیلی به ویژه برنامه‌های عمرانی بعد از انقلاب بر می‌گردد. از آن زمان تحقیق‌ها و پژوهش‌های زیادی در این زمینه صورت گرفته است که شامل تحقیقات زیر می‌شود.

شایان (1381) در پژوهش خود تحت عنوان "تنگناهای توسعه در استان‌های مرزی کشور" را بررسی کرده و به این نتیجه دست یافتند که بیشتر استان‌های مرزی کشور از نظر میزان مولید، رشد جمعیت، سواد، هزینه ناخالص سرانه، امید به زندگی و مهاجر فرستی در وضعیت نامناسبی قرار دارند و به دلیل اهمیت روستانشینی و اشتغال کشاورزی در اغلب مناطق مرزی، تقویت زیرساخت‌های بخش روستایی - کشاورزی، ارتقاء میزان سواد و کاهش باروری دارای اولویت می‌باشد.

یدقار (1383) در پژوهش خود تحت عنوان "روند تحول و چالش‌های عمران و توسعه روستایی در ایران" با روش کتابخانه‌ای و اسنادی، ریشه توسعه نیافتگی روستاها و چالش‌های اساسی برای توسعه پایدار روستایی را در چهار زمینه به قرار زیر جمع‌بندی نموده است (چالش‌های موجود برای تجهیز و مدیریت منابع - چالش‌های اجتماعی - چالش‌های اقتصادی - چالش‌های فیزیکی و کالبدی).

کریم و هاشمی (1388) در مقاله خود تحت عنوان "نظرسنجی از روستائیان در مورد چالش‌های توسعه پایدار روستایی (دهستان ساروق)"، با روش پیمایشی با استفاده از پرسشنامه، به بررسی موانع توسعه از دیدگاه روستائیان پرداخته و این چالش‌ها و موانع را در موارد زیر خلاصه شده: اول) چالش‌های مربوط به پایداری جنگل، آب و خاک؛ دوم) چالش‌های مربوط به طرح‌های عمرانی؛ سوم) استفاده پایدار از ذخایر محیطی و چهارم) دیگر چالش‌ها به اشتغال، محیط نهادی، بهداشت.

گل وردی (1390) در پژوهش خود با روش تحلیلی به بررسی محدودیت‌ها و فرصت‌های توسعه اجتماعی - فرهنگی نواحی مرزی پرداخته و این عوامل را شامل 5 عرصه محیطی - اکولوژیکی، اجتماعی و قومیتی، سکونتگاهی، امنیتی - دفاعی و حقوقی - قانونی می‌داند.

طاوسی و همکاران (1391)، در مقاله‌ای تحت عنوان قابلیت‌ها و تنگناهای توسعه محور شرق در شرایط امروز ایران و منطقه، با SWOT روش به بررسی منطقه مرزی شرق کشور پرداختند و مهم‌ترین فرصت محور شرق کشور را وجود بندر چابهار و گسترش مبادلات بین‌المللی، وجود جاذبه‌های توریستی، مذهبی و تاریخی و وجود بازارهای متعدد می‌دانند. همچنین مجاورت با کشور افغانستان و درگیری‌های قومی و مذهبی پاکستان را از جمله عوامل تهدید کننده و مشکلات حمل و نقل و زیرساخت‌ها را مهم‌ترین ضعف‌های این منطقه برشمردند.

بر اساس مطالعات انجام شده بذر افشان و امانی (1391) می‌توان دریافت که نواحی مرزی استان خراسان رضوی، به دلیل ویژگی‌های ژئوپولتیکی حاکم بر منطقه، وجود منابع گاز و پالایشگاه گاز خانگیران، وجود راه آهن سراسری سرخس - بندرعباس، وجود سد دوستی مشترک بین ترکمنستان، ایران و افغانستان دارای موقعیت ممتازی می‌باشد. بنابراین شهرهای مرزی استان خراسان رضوی با وجود پتانسیل‌هایی موجود نقش موثری در تسریع روند توسعه می‌تواند داشته باشد. همچنین کهنه‌پوشی و جلالیان (1392) معتقدند که منطقه‌ی مرزی مریوان با وجود قابلیت‌ها و پتانسیل‌های خوبی در زمینه‌های منابع آب، جنگل، مراتع، ذخایر معدنی و جاذبه‌های گردشگری، نیمی از خانوارهای روستاهای نزدیک مرز تحت تأثیر درآمدهای حاصل از قاچاق کالا می‌باشند و در نتیجه روستاها با آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی ناشی از این نقش آفرینی روبرو هستند.

لکزایی (1391) در تحقیقی تحت عنوان بررسی چالش‌ها و فرصت‌های امنیتی در مرزهای شرقی، به بررسی مورد ذکر شده پرداختند. نتیجه گرفت که برقراری امنیت پایدار در یک منطقه بدون شک نیازمند مولفه‌های فراوانی است. از جمله تأثیر متقابل اقتصاد و امنیت، عوامل فرامنطقه‌ای، فرهنگ و اعتقادات؛ علاوه بر این نتیجه گرفته شد که مولفه سخت افزاری امنیت در مناطق مرزی، توجه به معیشت مرزنشینان، ایجاد بازارچه‌های مرزی، فراهم کردن داد و ستد، از جمله ظرفیت‌های ایجاد امنیت پایدار در مناطق مرزی به شمار می‌روند.

به نظر می‌رسد که توسعه روستاهای مرزی دارای فرصت‌های متفاوتی هستند که می‌توان با برنامه‌ریزی مناسب‌تر در جهت کاهش چالش‌ها استفاده نمود. تمرکز روی برخی فعالیت‌های اقتصادی و اجتماعی از جمله ایجاد شرایط داد و ستد روستائیان با خارج از مرز، راه اندازی صنایع دستی، ایجاد محور توسعه شرق، فرهنگ‌سازی، استفاده از مباحث هویتی و منطقه ای جهت امنیت، دسترسی بنادر جنوبی کشور و وجود جاذبه‌های گردشگری همه از جمله مواردی هستند که می‌توان جهت بهبود شرایط استفاده نمود. به طور کلی تحقیقات بررسی شده نشان می‌دهد که در صورت داشتن یک برنامه مستمر و پایدار در میان مدت و بلندمدت، امکان بهبود شرایط وجود دارد.

3 روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع کاربردی و روش تحقیق آن پیمایشی مبتنی بر پرسشنامه است و از نظر درجه نظارت و کنترل، با مصاحبه و کنترل میدانی، نظارت شده است. اطلاعات نظری از روش کتابخانه‌ای و اطلاعات مربوط به منطقه مورد مطالعه از طریق پرسشنامه و مصاحبه گردآوری شد. در تحقیق حاضر ابتدا برای بررسی وضعیت موجود روستاهای مورد مطالعه در راستای بررسی ظرفیت‌ها و موانع توسعه روستایی، زمینه‌های توسعه روستایی به 4 بعد اقتصادی، زیرساختی، زیست محیطی و مدیریتی و امنیتی تقسیم‌بندی گردیده و مطابق جدول 1 شاخص‌های مرتبط در قالب سؤالاتی با طیف لیکرت 5 سطحی طراحی و استخراج و با استفاده از 42 گویه در قالب 4 بعد اصلی به ارزیابی محدودیت‌ها و ظرفیت‌های توسعه روستایی پرداخته شده است. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از آزمون های t تک نمونه‌ای، همبستگی، فریدمن، آزمون توکی استفاده شده است.

در این تحقیق روش نمونه گیری، دو مرحله‌ای بوده است به طوری که در مرحله اول با توجه به حجم روستاها و مشکلات دسترسی به آن‌ها، از بین 50 آبادی در محدوده مورد مطالعه در نوار مرزی شهرستان نهبندان، 17 روستا به عنوان نمونه انتخاب شدند. که در آن، p نسبت روستاهای بالای 25 خانوار می‌باشد. در مرحله دوم با توجه به موضوع مورد بررسی، پرسشگری در سطح افراد روستا انجام می‌شود. لذا نمونه‌گیری در 17 روستای انتخاب شده انجام گرفت. این روستاها دارای 7577 نفر می‌باشند. با توجه به اینکه این تعداد افراد جامعه را نمی‌توان به دلیل محدودیت زمان و هزینه، مورد مطالعه قرار داد، تعداد نمونه آماریبا استفاده از فرمول کوکران برابر 258 نفر محاسبه گردید.

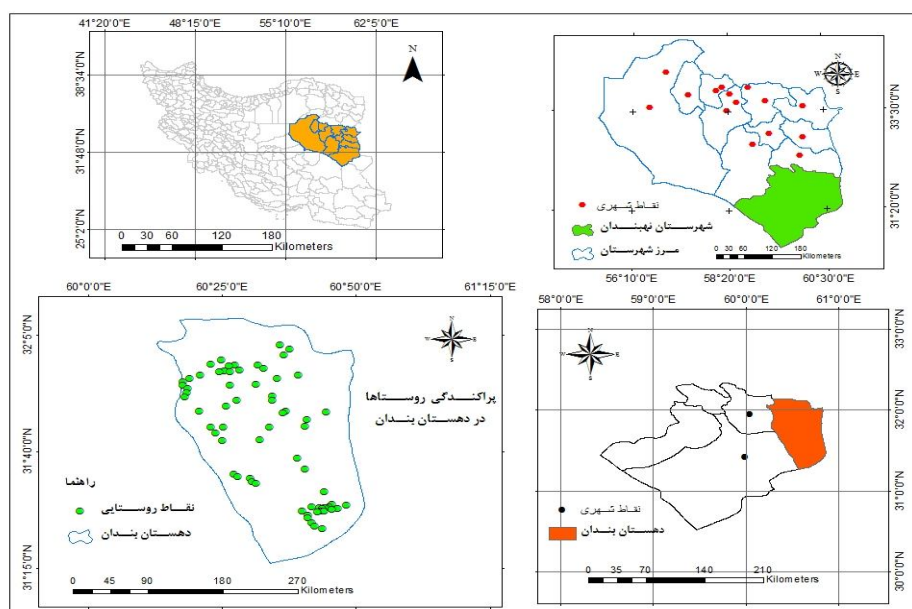
به منظور سازگاری درونی و روایی پرسشنامه گویه‌های طرح شده، از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد و برای این منظور تعداد 42 پرسشنامه تکمیل و پیش‌آزمون گردید و ضریب آلفای به دست آمده برای هر یک از محدودیت‌ها و ظرفیت‌ها جداگانه محاسبه شد و وضعیت اقتصادی برابر با 0/75، زیرساختی 0/70، زیست محیطی 0/71 و مدیریتی و امنیتی 0/72 به دست آمد. همچنین ضریب آلفای کل به دست آمده برای کل پرسشنامه برابر با 0/71 می‌باشد.

جدول شماره (1): میزان ضریب آلفای کرونباخ پرسشنامه تحقیق

پایایی	شاخص
0/75	اقتصادی
0/70	زیر ساختی
0/71	زیست محیطی
0/72	مدیریتی و امنیتی

منبع، یافته های تحقیق، 1392.

دهستان بندان در استان خراسان جنوبی، شهرستان نهبندان و بخش مرکزی آن واقع شده است. این دهستان از شمال به شهرستان سربیشه، از جنوب به استان سیستان و بلوچستان، از شرق به کشور افغانستان از غرب به دهستان شوسف ختم می‌گردد. این دهستان بین طول 60 درجه و 15 دقیقه تا 60 دقیقه و عرض 31 درجه و 22 دقیقه تا 32 درجه و 2 دقیقه قرار گرفته است. طبق نتایج سرشماری سال 90 این دهستان دارای 50 آبادی با جمعیت 9360 نفر و تعداد خانوار 1858 خانوار می‌باشد. متوسط تبخیر سالانه در آن 2660/8 میلی‌متر و بر حسب طبقه‌بندی اقلیمی خشک سرد و به لحاظ طبقه بندی دمارتن از آب و هوای خشک برخوردار است؛ به گونه‌ای که درجه حرارت بسیار زیاد، رطوبت نسبتاً کم و بارش‌ها به صورت پراکنده و شدید است.

شکل شماره (1): نقشه محدوده مطالعه

(4) یافته‌های تحقیق

مطالعات نشان می‌دهد (جدول 2) که از 258 نفر پاسخگو، 42/9 درصد زن و 65/1 درصد مرد بودند. از نظر وضعیت تحصیلات بیشترین فراوانی پاسخ‌گویان با 37/6 درصد مربوط به سطح دیپلم و کمترین با 13/6 درصد مربوط به گویه بالاتر از دیپلم است. همچنین بیشتر پاسخ‌گویان با 36 درصد به فعالیت دامداری مشغول هستند و 29.8 درصد درآمد بین 200-400 تومان، 27.9 درصد افراد دارای درآمد ماهانه بین 400-500 تومان و 14 درصد نیز درآمد بالاتر از 500 تومان را دارا هستند.

جدول شماره (2): وضعیت تحصیلات و شغل افراد مورد مطالعه

نما	فراوانی تجمعی	درصد فراوانی	متغیر	
دیپلم	28/3	28.3	بیسواد	تحصیلات
	48/8	20.5	پایین تر از دیپلم	
	86/4	37.6	دیپلم	
	100	13.6	بالتر از دیپلم	
دامداری	21/7	21.7	زراعت و باغداری	شغل
	57/7	36	دامداری	
	74	16.3	خدمات	
	89/1	15.1	صنعت	
	100	10.9	سایر موارد	

منبع، یافته های تحقیق، 1392.

برای بررسی رابطه بین ظرفیتها و محدودیتها با شاخصهای فردی از آزمون تحلیل واریانس یک طرفه استفاده شد. نتایج آزمون تحلیل واریانس یک طرفه بین ظرفیتها و محدودیتهای توسعه روستایی با گروههای تحصیلی (جدول 3) نشان می‌دهد که با درصد خطای 0.00، رابطه معناداری با وجود دارد. بیشترین میانگین با 3/15 مربوط به سطح بی‌سواد و کمترین میانگین مربوط به سطح بالاتر از دیپلم بوده است. بنابراین می‌توان گفت که با افزایش سواد دیدگاه روستائیان نسبت به اوضاع و قابلیت‌های روستاها بدتر شده است.

جدول شماره (3): مقایسه ظرفیتها و محدودیتهای توسعه روستایی بین گروهها از نظر تحصیلات

معنی داری	f	انحراف معیار	میانگین	سطوح
0/000	6/34	0/53	3.15	بی‌سواد
		0/26	2.96	پایین تر از دیپلم
		0/36	3.00	دیپلم
		0/24	2.81	بالتر از دیپلم

منبع، یافته های تحقیق، 1392.

نتایج آزمون تحلیل واریانس یک طرفه بین ظرفیتها و محدودیتهای توسعه روستایی با گروههای شغلی (جدول 4) نشان می‌دهد با اطمینان 99% بین متغیرها رابطه معنی‌داری وجود دارد. بیشترین میانگین گروهها مربوط به دامداری با میانگین 3/11 و کمترین میانگین مربوط به خدمات با میانگین 2/80 بوده است. جهت بررسی آزمون اول؛ شرایط اقتصادی و زیرساختی روستاهای مرزی در سطح نامطلوبی قرار دارد، از آزمون T تک نمونه‌ای استفاده شده است (جدول 5). حال اگر فرض کنیم که:

μ میانگین واقعی محدودیت‌ها و ظرفیت‌های اقتصادی و زیرساختی روستاهای مرزی در محدوده مورد مطالعه باشد، چون متغیر تحت بررسی مقادیری بین 1 تا 5 را به خود اختصاص داده، مقادیر بالاتر از 3 را به عنوان سطح نامطلوب ($H1$) و مقادیر کمتر یا مساوی 3 را به عنوان سطح مطلوب ($H0$) در نظر می‌گیریم. نتایج حاصل از آزمون نشان می‌دهد، از آن جا که سطح معناداری به دست آمده برابر با 0/000 در سطح $\alpha = 0.05$ بوده، فرض صفر یعنی میانگین شرایط اقتصادی و اجتماعی روستاهای مرزی پایین تر از 3 را رد و فرض مقابل را می‌پذیریم. بر این اساس می‌توان گفت که شرایط اقتصادی و اجتماعی روستاهای مرزی در سطح نامطلوبی قرار دارد. از طرف دیگر بازده اطمینان با توجه به این که بین 1.33 و 2.12 می‌باشد و عدد صفر را در برنمی‌گیرند، این موضوع را تأیید می‌کند. باید ذکر نمود که شرایط اقتصادی و اجتماعی روستاهای مرزی، به صورت متوسط بوده، یعنی اثرات آن‌ها از بعد اقتصادی و اجتماعی در حد متوسط و متعادل می‌باشد. به عبارت دیگر نتایج آزمون t تک نمونه‌ای ($t = -5/3$) شاخص اقتصادی و زیرساختی نشان می‌دهد که این تفاوت میانگین 3/6 از لحاظ آماری معنی‌دار است ($0/05 < p$)؛ لذا فرضیه تحقیق تأیید می‌شود و با توجه به میانگین مشاهده شده، نتیجه گرفته می‌شود که ظرفیت اقتصادی و زیرساختی توسعه روستایی در محدوده مورد مطالعه در وضعیت نامطلوبی قرار دارد.

جدول شماره (4): مقایسه ظرفیت‌ها و محدودیت‌های توسعه روستایی بین گروه‌ها از نظر شغل

معنی داری	f	انحراف معیار	میانگین	گروه‌های شغلی
0/001	5/06	0/28	3.01	زراعت و باغداری
		0/55	3.11	دامداری
		0/30	2.80	خدمات
		0/20	2.93	صنعت
		0/19	3.10	سایر موارد

منبع، یافته‌های تحقیق، 1392.

جدول شماره (5): جدول نتایج آزمون t تک نمونه‌ای برای فرض اول تحقیق

سطح معناداری آزمون	بازده اطمینان		درجه آزادی	آماره t	اختلاف میانگین
	کران بالا	کران پایین			
0/000	2.12	1.33	257	5.3	3.6

منبع، یافته‌های تحقیق، 1392.

فرضیه دوم: شرایط زیست محیطی و وضعیت مدیریتی-امنیتی منطقه، در توسعه روستاها تأثیرگذار و نامطلوب می‌باشد.

μ میانگین واقعی اثرات شرایط زیست محیطی و وضعیت مدیریتی-امنیتی منطقه، در توسعه روستاها می باشد، چون متغیر تحت بررسی مقادیری بین 1 تا 5 را به خود اختصاص داده، مقادیر بالاتر از 3 را به عنوان سطح نامطلوب (H1) و مقادیر کمتر یا مساوی 3 را به عنوان سطح مطلوب (H0) در نظر می-گیریم. بر اساس نتایج (جدول 6)، از آن جا که سطح معناداری به دست آمده برابر با 0/000 در سطح $\alpha = 0.05$ بوده، فرض صفر یعنی میانگین اثرات شرایط زیست محیطی و وضعیت مدیریتی-امنیتی منطقه، در توسعه روستاها پایین تر از 3 را رد و فرض مقابل را می پذیریم. بر این اساس می توان گفت که شرایط زیست محیطی و وضعیت مدیریتی-امنیتی منطقه، در توسعه روستاها تأثیرگذار و نامطلوب بوده است. از طرف دیگر بازده اطمینان با توجه به این که بین 1.23 و 1.52 می باشد و عدد صفر را در بر نمی گیرند، این موضوع را تأیید می کند. به عبارت دیگر نتایج آزمون t تک نمونه ای (t=-6/8) شاخص زیست محیطی و مدیریتی-امنیتی نشان می دهد که این تفاوت میانگین 3/7 از لحاظ آماری معنی دار است ($p > 0/05$)؛ لذا فرضیه تحقیق تأیید می شود و با توجه به میانگین مشاهده شده، نتیجه گرفته می-شود که ظرفیت زیست محیطی و مدیریتی توسعه روستایی در محدوده مورد مطالعه در وضعیت نامطلوبی قرار دارد.

جدول شماره (6): جدول نتایج آزمون t تک نمونه ای برای فرض سوم تحقیق

سطح معناداری آزمون	بازده اطمینان		درجه آزادی	آماره t	اختلاف میانگین
	کران بالا	کران پایین			
0/000	1.52	1.23	257	6.8	3.7

منبع، یافته های تحقیق، 1392.

همچنین از آزمون فریدمن جهت بررسی معنی داری تفاوت میانگین رتبه ای عوامل مختلف اقتصادی، زیرساختی، زیست محیطی و امنیت و مدیریتی و آزمون فرضیه سوم استفاده شد. همان طور که از جدول 7 استنباط می شود، شاخص امنیت و مدیریت کمترین میانگین رتبه ای و زیر بنایی با بیشترین میانگین رتبه ای 3/17 از مطلوبیت عددی برخوردار است که علت آن را می توان در این توجیه کرد که وضعیت امنیتی و مدیریتی در این منطقه در شرایط مطلوبی قرار ندارد و همین امر موجب نارضایتی مردم روستایی (رضایت از این وضعیت با کمترین میانگین 2/06 بوده) شده است که علت آن را می توان مرز نشین بودن این روستاها و مجاورت با کشور افغانستان دانست و شرایط اقتصادی (با بیشترین میانگین رضایت 3/32) و تا حدودی زیرساختی بهتر است که رضایت مردم را در این زمینه جلب کرده است.

جدول شماره (7): معناداری تفاوت میانگین محدودیت‌ها و ظرفیت‌ها موجود در روستاها، براساس آزمون فریدمن

محدودیت‌ها و ظرفیت‌ها	تعداد	میانگین عددی	میانگین رتبه ای فریدمن
اقتصادی	258	3/01	2/74
زیربنایی	258	3/31	3/17
زیست محیطی	258	2/97	2/26
امنیت و مدیریتی	258	2/74	1/93
کای دو	119/45		
درجه آزادی	3		
سطح معنی داری	0/000		

منبع، یافته‌های تحقیق، 1392.

برای بررسی رابطه بین شاخص‌های مختلف چهارگانه و آزمون فرضیه سوم، از همبستگی استفاده شده و تحلیل ناپارامتری همبستگی نشان دهنده وجود رابطه مستقیم و معنی داری در سطح آلفای 0/01 میان شاخص اقتصادی با زیست محیطی و مدیریت و امنیت است. همچنین بین زیرساختی، زیست محیطی و مدیریت و امنیت رابطه مستقیم و معنی داری وجود دارد یعنی با بهبود ظرفیت هر یک از این شاخص‌ها سایر ظرفیت‌ها هم بهبود پیدا می‌کند.

جدول شماره (8): ماتریس همبستگی ظرفیت‌های چهارگانه موجود در روستاها

شاخص‌ها				اقتصادی	زیرساختی	زیست محیطی	مدیریت و امنیت
اقتصادی	Correlation	1	-0/01	**0/21	**0/44		
	Sig	.	0/86	0/001	0/000		
	N	0	258	258	258		
زیرساختی	Correlation	-0/01	1	**0/26	**0/71		
	Sig	0/86	.	0/000	0/006		
	N	258	0	258	258		
زیست محیطی	Correlation	**0/21	**0/26	1	0/01		
	Sig	0/001	0/000	.	0/86		
	N	258	258	258	0		
مدیریت و امنیت	Correlation	**0/44	**0/71	0/01	1		
	Sig	0/000	0/006	0/86	.		
	N	258	258	258	0		

منبع، یافته‌های تحقیق، 1392.

5) نتیجه‌گیری

شاخص‌های مورد تأکید در این مقاله بعضی از شاخص‌های مرتبط با موضوع را تحت پوشش قرار داده است. ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی، مدیریتی و زیست محیطی به طور یکپارچه در توسعه و توسعه

روستایی پایدار تأثیرگذار هستند. در واقع توسعه یکپارچه در گرو ابعاد ذکر شده می‌باشد. روستاهای مرزی به عنوان شکلی از روستاها با ساختارها و کارکردهای خاص، با توجه به موقعیت جغرافیایی آن‌ها، در برنامه‌ریزی‌ها و فرآیند توسعه، دارای ظرفیت‌ها و چالش‌هایی می‌باشند که در صورت شناخت درست این عوامل، می‌توانند بهره‌وری لازم را داشته باشند. دهستان بندان در شهرستان نهبندان به عنوان ناحیه مرزی با کشور افغانستان شناخته می‌شود که این مجاورت و همچنین عوامل طبیعی در روستاهای این منطقه تأثیرگذار می‌باشند. در بررسی ظرفیت‌های و چالش‌های توسعه روستاهای مرزی ابعاد اقتصادی، زیرساختی، اجتماعی، مدیریتی بررسی گردید. از لحاظ سطح سواد و تحصیلات با توجه به این که یکی از معیارهای توسعه انسانی، گزینه تحصیلات در جامعه می‌باشد، نمونه مورد مطالعه این موضوع را به استنباط می‌رساند که منطقه دارای وضعیت مناسبی است که می‌توان از این ظرفیت در جهت فرهنگ-سازي در ابعاد گوناگون استفاده نمود. وضعیت اقلیمی خشک، شرایط مناسبی را برای پرورش و دامداری فراهم کرده است که بایستی از این ظرفیت جهت اشتغال‌زایی و مبادله کالا با خارج از مرز از طریق بازارچه‌های مرزی موجود، استفاده نمود. علاوه بر این توان سرمایه‌گذاری صنعتی نیز وجود دارد. با افزایش سواد، دیدگاه روستائیان نسبت به اوضاع و قابلیت‌های روستاها بدتر شده است که از دلایل اصلی آن می‌توان به عدم امکانات لازم متناسب با نیازهای انسانی اشاره نمود. هر چند از شرایط اقتصادی و پتانسیل‌های موجود استفاده نشده است.

طبق بررسی‌ها شرایط اقتصادی و اجتماعی روستاهای مرزی در سطح نامطلوبی قرار دارد. از ظرفیت‌های موجود در نوار مرزی محدوده مورد مطالعه می‌توان به مواردی چون مراتع نسبتاً مناسب جهت رونق دامداری بومی منطقه، بازارچه‌های مرزی و توان بالای آن‌ها در رونق اقتصادی خانوارهای روستایی، امکان انجام مبادلات کالایی با کشور افغانستان به ویژه در بخش صنایع و امکان بهره‌وری از منابع معدنی و صنعتی مرتبط اشاره داشت که امکان اثرگذاری در اقتصاد منطقه به منظور توسعه روستاهای مرزی را دارد.

نتایج نشان داد که شرایط زیست محیطی و وضعیت مدیریتی-امنیتی منطقه، در توسعه روستاها تأثیرگذار است که شرایط در منطقه نامطلوب ارزیابی شد. اقلیم خشک و محیط بیابانی، شرایط را برای توسعه روستاهای مورد مطالعه سخت نموده است. کمبود منابع آب و سرزمین خشک عواملی هستند که موجب تراکم جمعیت شده و در نتیجه روستاهای زیادی دارای جمعیت بسیار کم و یا خالی از سکنه هستند که این وضعیت، فضای بیشتری را برای ورود قاچاق چیان فراهم نموده است. این موضوع وضعیت مدیریتی و امنیتی را نیز با مشکل مواجه نموده است. برنامه‌ریزی اقتصادی بیشتر با تأکید بر قوت‌ها و فرصت‌های درونی و خارجی، می‌تواند در زمینه حل بسیاری از مشکلات مدیریتی و امنیتی موثر باشد.

تأثیرگذاری خشکسالی و کمبود نزولات جوی بر وضعیت زندگی مردم نیز عامل زیست محیطی دیگری است که اثرگذاری بالایی بر وضعیت اقتصادی و اجتماعی منطقه داشته است.

تفاوت و تأثیرگذاری عوامل مختلف اقتصادی، زیرساختی، زیست محیطی و امنیت و مدیریتی مورد بررسی قرار گرفت که از نظر روستاییان، شاخص امنیت و مدیریت کمترین میانگین رتبه‌ای و زیربنایی با بیشترین میانگین رتبه‌ای 3/17 از مطلوبیت عددی برخوردار است که علت آن را می‌توان در این توجیه کرد که وضعیت امنیتی و مدیریتی در این منطقه در شرایط مطلوبی قرار ندارد و همین امر موجب نارضایتی مردم روستایی شده است که علت آن را می‌توان مرزنشین بودن این روستاها و مجاورت با کشور افغانستان و ورود قاچاق دانست. از عوامل تأثیرگذار اقتصادی، وجود بازارچه مرزی در این منطقه، وجود برخی صنایع معدنی اشتغال‌زا است که تا حدودی در زندگی اقتصادی روستاییان موثر می‌باشد.

ظرفیت‌ها و محدودیت‌های اقتصادی، زیست محیطی، اجتماعی، مدیریتی و امنیتی مختلفی در منطقه وجود دارد که با برنامه‌ریزی یکپارچه و توسعه تدریجی آن‌ها به طور همزمان، امکان مرتفع‌سازی توسعه روستاهای منطقه وجود دارد. مواردی مانند قاچاق، مشکلات فرهنگی با خارج از مرز و بحث‌های قومیتی، کمبود منابع آب، مشکلات زیرساختی و حمل و نقل، مهاجرت فرستی روستاها و خالی شدن فضای منطقه‌ای از جمله محدودیت‌ها و چالش‌های پیش روی توسعه می‌باشد. جهت حل مسائل بهترین راهکار بهره‌گیری از ظرفیت‌ها در ابعاد مختلف، در راستای حذف محدودیت‌ها و محقق ساختن توسعه روستایی می‌باشد. در کل می‌توان نتیجه گرفت که وضعیت اقتصادی و اجتماعی روستانشینان مرزی در سطح نامطلوبی قرار دارد و شرایط زیست محیطی، دارای اثرگذاری مستقیم و زیادی بر وضعیت مرزنشینان بوده است. از این رو بر پایه تحقیق انجام گرفته می‌توان پیشنهادهای زیر را برای توسعه اقتصادی، اجتماعی و زیست محیطی محدوده مورد مطالعه بیان داشت:

- توجه بیشتر به بازارچه‌های مرزی در توسعه روستاهای منطقه؛
- اختصاص دادن غرفه‌های خاص ویژه روستاییان برای تبادل محصولات خود؛
- حمایت از روستاییان در راستای توسعه دامپروری با توجه به وجود ظرفیت در برخی موارد از جمله شترداری و پرورش شتر مرغ؛
- توجه به ظرفیت‌های معدنی در راستای اشتغال‌زایی روستاییان؛
- برنامه‌ریزی زیست محیطی و بهره‌وری از انرژی خورشیدی؛
- با توجه به محدودیت‌های محیطی، و از طرف دیگر وجود بازارچه‌های مرزی، راه‌اندازی و توجه مشاغل کارگاهی و خانگی مخصوص زنان در توسعه اقتصادی موثر است؛
- حمایت و ارائه تسهیلات به روستاییان در توسعه تولیدی و اقتصادی خاص؛

6 منابع

- اجلی، جلیل و باقری، قهرمان، (1391)، شهرهای مرزی و امنیت فرهنگی، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت، چالش‌ها و رهیافت‌ها، سیستان و بلوچستان.
- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا، (1383)، بررسی رابطه بین اعتماد و مشارکت اجتماعی در نواحی روستایی شهر کاشان، نامه علوم اجتماعی، شماره 17.
- بختیاری، صادق، (1380)، تحلیل مقایسه‌ای از توسعه صنعتی استان‌های مختلف کشور، مجله پژوهش‌های بازرگانی، تهران.
- بذرافشان، جواد و امانی، معصومه (1391)، تدوین راهبردهای توسعه منطقه‌ای در شهرهای مرزی با استفاده از مدل SOWT (شهرهای مرزی استان خراسان رضوی)، همایش ملی شهرهای مرزی، امنیت، چالش‌ها و رهیافت‌ها، سیستان و بلوچستان.
- حسینی ابری، سیدحسین، (1380)، مدخلی بر جغرافیای روستایی، اصفهان، دانشگاه اصفهان.
- خسروی زارگرز، مسلم، حمیدی، سمیه و جزندری، علی، سنجش رابطه ذهنیت عشایر و مجریان امنیت مرزی در تأمین و ارتقای امنیت اجتماعی عشایر خراسان جنوبی، فصلنامه مطالعات فرهنگی - اجتماعی خراسان، شماره 27.
- رکن الدین افتخاری، عبدالرضا، پاپلی یزدی، محمدحسین و عبدی، عرفان (1387) ارزیابی اثرات اقتصادی بازارچه‌های مرزی بازتابی توسعه مناطق مرزی، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال چهارم، شماره دوم.
- سرشماری نفوس و مسکن (1390)، آمار و اطلاعات، بیرجند.
- شایان، حمید (1383)، تنگناهای توسعه در استان‌های مرزی، فصلنامه پژوهش‌های جغرافیایی، شماره 47.
- طاوسی، تقی، اسکندری‌ثانی، محمد و محمود حسین‌زاده کرمانی، (1391)، قابلیت‌ها و تنگناهای توسعه محور شرق در شرایط امروز ایران و منطقه، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال سوم، شماره دوازدهم.
- عندلیب، علیرضا، (1380)، نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران، تهران.
- قنبری، یوسف و برقی، حمید، (1389)، نقش تعاونیهای مشاع در توسعه مناطق روستایی تحت پوشش: مطالعه موردی استان اصفهان، فصلنامه روستا و توسعه، سال 13، شماره 2.
- کامران، حسن، پریزادی، طاهر و حسن حسینی امینی (1390)، ساماندهی فضایی نواحی مرزی همجوار با مرز ایران و پاکستان با رویکرد پدافند غیرعامل، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، سال دوم، شماره پنجم.
- کریم، محمد حسین و هاشمی، ابوالحسن، (1388)، نظرسنجی از روستائیان در مورد چالش‌های توسعه پایدار روستایی (دهستان ساروق)، فصلنامه روستا و توسعه، سال 12، شماره 2، 155-178.
- کلانتری، محسن و همکاران (1391)، بررسی الگوهای مکانی بزهکاری در سطح منطقه‌ای: جرایم مرتبط با مواد مخدر در استان خراسان جنوبی، جغرافیا و آمایش شهری و منطقه‌ای، شماره 4.
- کهنه‌پوشی، هادی و جلالیان، حمید، (1392)، تأثیر قاچاق کالا بر اقتصاد روستاهای مرزی شهرستان مریوان، جغرافیا و توسعه شماره 32.
- کهنه‌پوشی، هادی و عنابستانی، علی اکبر، (1391)، بررسی رابطه بین فاصله از مرز و میزان درآمد و اشتغال در قاچاق کالا (مطالعه موردی بخش خاو و میرآباد - مریوان)، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال چهارم، شماره پانزدهم.
- گل‌وردی، عیسی، (1390)، محدودیت‌ها و فرصت‌های توسعه اجتماعی - فرهنگی نواحی مرزی، فصلنامه ره نامه سیاستگذاری، سال دوم، شماره سوم، صص 11-42.

- لکزایی، صدیقه. (1391). **بررسی چالش‌ها و فرصت‌های امنیتی در مرزهای شرقی**، همایش ملی شهرهای مرزی و امنیت؛ فرصت‌ها و چالش‌ها، دانشگاه سیستان و بلوچستان، اردیبهشت ماه، 1106-1114.
- Annule et all , (2001), **regulation of the European parliament and of the council, on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development**, European commission.
- Arndt, H.W. (1987) "**Economic Development, The History of an Idea**", The University of Chicago Press.
- Boskovic ,Tatjana, Tomic ,Radovan and DaniloTomic, (2013), **potentials and limitations for the development of rural tourism in vojvodina**, Economics of Agriculture 1.
- Chandoevrit, Worawan, YongyuthChalamwong, SrawoothPaitoonpong (2004),**Thailand's Cross border economy**, a Case Study of Sa Kaeoand ChiangRai;Thailand Development Resource Institute (TDRI).
- Chapman ,Robert and Tom Slaymaker ,(2002),**ICTs and Rural Development: Review of the Literature**, Current Interventions and Opportunities for Action, Overseas Development Institute(ODI).
- Funk ,Karina, (1999),**Information Networking as an Instrument of Sustainable Development: Connectivity, Content, and (Co-) Capacity Building**, Social Science Computer Review, Vol. 17 No. 1.
- GadalaSébastien&Jeansoulin Robert, Borders, (2003) **frontiers and limits: some computationalconcepts beyond words**, formalisationsémantique.
- Georg, Vic, (1998) "**Wealth, Poverty and Starvation**" NewYork:St.Martins Press.
- George, owusu. (2003). **Regional development in Place**, DistrictCapitals (small towns) and decentralized development in Ghana, a rhetoricalperspective, Norway, tromso.
- Hansen, N. M (1975), **an evaluation of growth center theory and practice**, environment and planning, No7.
- Jones, Philip, N. & Wild, Trevor(1994), **Opening the Frontier:Recent spatial Impacts in the Inner_german Border Zone**;Regional Studies, vd.28.3.
- Kakumba, Umar(2010), **Local government citizen participation and rural development: reflections on Uganda's decentralization system**, International Review of Administrative Sciences,No 76.
- Kanamaru, M (2005),**Approaches for Systematic Planning of Development Projects**.
- Maatof, Sharif (2002), **study of phenomenon of regional imbalances**, conference on challenges and prospects of development in iran, Tehran.
- Mohamad,N.H,(2013),**Capacity building: Enabling learning in rural community through partnership**, Procedia - Social and Behavioral Sciences .No93.
- Walt, Stephen M, (1994) ,**Aliance Formation and The Balance of World Power Michael E.Brown**, eds. In *The Perils of Anarchy: Contemporary Realism and International Security*, London, MIT Press.